

اولویت‌بندی تهدیدات جمهوری اسلامی ایران از طریق آسیای مرکزی و راهکارهای مقابله با آن

ابوالحسن کبیری^۱ و پیمان کاویانی فر^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۰/۲۷

چکیده: جایگاه آسیای مرکزی در عمق تمدنی ایران برجسته و میزان تأثیرگذاری آن بر منافع و امنیت ملی ایران چشمگیر است. با فروپاشی شوروی، محیط امنیتی پیرامون ایران در آسیای مرکزی دست‌خوش دگرگونی عمیقی شد. هم‌زمان با رفع تهدیدهای سنتی، پوشش‌های تهدیدزا و فرصت‌آفرین جدیدی از سوی آسیای مرکزی متوجه ایران شد. نظر به تنوع و تکثر این تهدیدها، شناسایی و اولویت‌بندی مهم‌ترین تهدیدات امنیتی، مسئله محوری این پژوهش است. پژوهش از منظر هدف کاربردی و از نظر روش، پیمایشی همراه با پرسشنامه است. یافته‌ها نشان داد، در آسیای مرکزی تهدیدهای اقتصادی و سیاسی اولویت دارند. راهکارهایی که می‌تواند فرصت ایجاد کند عبارت‌اند از اولویت دادن به پروژه‌های زیرساختی فرامرزی برای مقابله با تخلیه ژئوپلیتیکی، برپایی دفتر بررسی نیازهای فنی مهندسی کشورهای منطقه، استفاده از توان فنی و مهندسی داخلی برای رفع نیازهای فنی مهندسی کشورها و سرانجام توجه به دیپلماسی دفاعی.

واژگان اصلی: آسیای مرکزی، امنیتی‌سازی، تهدید امنیتی، جمهوری اسلامی ایران.

۱. دکتری علوم دفاعی راهبردی، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

abolhasan.kabiri@gmail.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای دانشگاه تهران، تهران، ایران.

مقدمه

بسیاری از پویش‌ها و موضوع‌های امنیتی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جمهوری‌های آسیای مرکزی، با ملاحظات، منافع و امنیت قدرت‌های مداخله‌گر فرامنطقه‌ای و یا دولت‌های پیرامونی پیوند دارد. مرزهای مشترک و اثرگذاری غیرمستقیم امنیتی از راه افغانستان بر ایران، اهمیت تدوین و اولویت‌بندی پویش‌های تهدیدزای منطقه آسیای مرکزی را نشان می‌دهد. پرسش آن است که تهدیدات امنیتی و اولویت‌بندی آن‌ها از طریق آسیای مرکزی بر علیه ج.ا.ایران کدامند؟ به واقع تحولات ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک آسیای مرکزی در کنار پویش‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی در منطقه، به شکل مستقیم منافع و امنیت ملی ایران را از طریق مرزهای شمالی تحت تأثیر قرار داده است. برای بهره‌برداری از فرصت‌ها و مقابله با تهدیدهایی فراروی جمهوری اسلامی ایران، نیازمند شناخت و اولویت‌بندی این پویش‌ها هستیم. گزینش راهبرد بهینه و راهکارهایی متناسب با این تهدیدات نیز از اهمیت فراوانی برخوردار است؛ چرا که عدم توجه به موضوع تحقیق می‌تواند باعث غافلگیری مسئولان لشکری و کشوری در برابر تهدیدهای نوظهور در آسیای مرکزی شود.

روش‌شناسی

نوع این پژوهش کاربردی- توسعه‌ای و نتایج آن در اولویت‌بندی و مهار تهدیدات متوجه جمهوری اسلامی ایران راهگشا است. راهکارهای برون‌آوری شده می‌تواند به برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران کمک کند. روش پژوهش، تبیینی- پیمایشی بوده و به روش آمیخته (کمی- کیفی) انجام شده است. منابع کتابخانه‌ای و مراجعه به متخصصان، داده‌های پژوهش را شکل می‌دهند. جامعه آماری از استادان رشته مطالعات منطقه‌ای و روابط بین‌الملل آشنا با موضوع که دست‌کم پنج مقاله پژوهشی مرتبط با موضوع را نوشته باشند؛ کارشناسان دستگاه‌های نظامی و اجرایی (با تخصص مرتبط با منطقه) با حداقل مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد و ده سال کار در این حوزه تخصصی؛ پژوهشگران حوزه مطالعات منطقه‌ای با درجه دکتری و رساله مرتبط و سرانجام بازرگانانی که با منطقه آسیای مرکزی تجارت کرده و حداقل درجه کارشناسی ارشد اقتصاد دانشگاه تهران باشند، تشکیل شده است. شیوه نمونه‌گیری به صورت هدفمند با توجه به ویژگی‌های جامعه نمونه و نظر خبرگان تعیین شد.

برای محاسبه حجم نمونه، کافی است حجم جامعه (N) و مقدار خطای قابل تحمل (d) در فرمول کوکران قرار داده شود. برای قرار دادن مقدار خطا از عدد $0,05$ استفاده شده است. در نتیجه حجم نمونه آماری 43 نفر محاسبه شدند. روایی پرسشنامه مورد تایید هفت تن از خبرگان قرار گرفت و پایایی پرسشنامه به روش آلفای کرون باخ تأیید شد.

جدول شماره ۱: پایایی پرسشنامه آلفای کرون باخ

حوزه تهدیدزا	اقتصادی	سیاسی	نظامی-امنیتی	محیط زیست	فرهنگی
نتیجه آزمون	۰,۸۷	۰,۸۲	۰,۸۶	۰,۸	۰,۹۵
وضعیت	قبول	قبول	قبول	قبول	قبول

پیشینه پژوهش

پیشینه مطالعات در حوزه آسیای مرکزی فراوان است، اما با نگاه امنیتی و نظامی به موضوع این دست پژوهش‌ها کمتر انجام شده است. از جمله مقاله «توزیع فضایی پایگاه‌های نظامی آمریکا در آسیای مرکزی و خاورمیانه»، به این نتایج دست یافته که پایگاه‌های دارای فاصله کمتر از 620 کیلومتر تا مرزهای ایران، بیشتر با هدف پوشش دهی و کنترل مستقیم بر قلمرو حاکمیت ایران ایجاد شده‌اند (محمدپور و عطار، $1396: 377$). مقاله «روابط امنیتی چین با آسیای مرکزی: از پیوندهای امنیتی تا مجموعه امنیتی منطقه‌ای»، به پیوندهای امنیتی چین با منطقه آسیای مرکزی پرداخته و آن را فراتر از ارتباط‌های امنیتی معمول بین همسایگان دانسته است (کرمی و عزیزی، $1392: 135-136$). در مقاله «تحلیل زمینه‌های سیاسی و اجتماعی حضور داعش در آسیای مرکزی (از تهدید نفوذ تا واقعیت حضور)» این سؤال طرح شده که زمینه‌های سیاسی و اجتماعی حضور داعش در آسیای مرکزی چیست؟ نتیجه نشان می‌دهد نفوذ داعش در آسیای مرکزی، به دلیل هم‌مرز بودن این مناطق با ایران، تهدیدی بسیار جدی برای امنیت جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود (اخوان‌کاظمی و دیگران، $1397: 1-5$). با توجه به پیشینه‌های مرتبط با مقاله، نوآوری این تحقیق نسبت به تحقیقات قبلی، نگاه و چشم‌انداز ایرانی نسبت به تهدیدها و اولویت‌بندی تهدیدات متوجه ایران است.

محیط آسیای مرکزی

آسیای مرکزی سرزمینی پهناور و محصور در خشکی است. اگرچه آسیای مرکزی از پنج کشور ازبکستان، تاجیکستان، ترکمنستان، قرقیزستان و قزاقستان تشکیل شده، اما گاه سرزمین‌های افغانستان، شمال شرق ایران، مغولستان، کشمیر، شمال و غرب پاکستان و سین‌کیانگ (ترکستان شرقی قدیم) در غرب چین و جنوب سیبری در روسیه را نیز شامل می‌شود. این منطقه از شمال به روسیه، از جنوب به ایران و افغانستان، از شرق به چین و از غرب به دریای خزر متصل است. دو حوضه رودخانه‌ای آمودریا در جنوب و سیردریا در شمال و حوضه تجن-مرغاب در جنوب غربی حوضه‌های آبی آن را تشکیل می‌دهند (FAO, 2012: 1-4). آسیای مرکزی، از زمان فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، اصطلاحی شناخته شده بود و وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران نیز به طور رسمی از آن بهره می‌برد (کولایی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۸۷). شکل‌گیری مفهوم امنیت ملی و منطقه‌ای در آسیای مرکزی تنها پس از فروپاشی شوروی قابل طرح است. واحدهای ملی درون مناطق بازمانده، در این دوره توانستند با جهان خارج ارتباط مستقل برقرار کنند و روابط میان خود را نیز با صلاح‌دید خود سامان ببخشند. این منطقه از طرف ترکمنستان، مرز مستقیم طولانی با ایران دارد.

تحولات مهم امنیتی در آسیای مرکزی شامل ورود آمریکا به منطقه پس از حملات یازده سپتامبر، برنامه‌های فعلی ناتو با کشورهای منطقه مانند برنامه مشارکت برای صلح، تروریسم، بنیادگرایی و جدایی‌طلبی، بحران‌های قومی و بسترهای شکل‌گیری جنگ داخلی، گسترش رویکردهای سلفی در منطقه، نفوذ داعش و... هستند. از منظر مسایل قومی، ریشه پویش‌های قومی در آسیای مرکزی را باید در ناهمخوانی مرزهای سیاسی با مرزهای قومی، نژادی و مذهبی دانست که در دوران حاکمیت هفتادساله شوروی به‌ویژه در دوره ژوزف استالین شکل گرفت. صدها هزار تاجیک در خارج از تاجیکستان و صدها هزار ازبک در خارج از ازبکستان و در درون جمهوری‌های دیگر قرار دارند (کالچی، ۱۳۹۰: ۸۱). این مسئله بعدها ریشه بحران‌های متعددی در آسیای مرکزی شد که برخی از آن‌ها به مناطق پیرامونی نیز سرایت کرد.

پس از حادثه یازدهم سپتامبر، آمریکا بر این باور بود که با تجزیه اتحاد شوروی و خروج جهان از نظام دوقطبی، قادر است برای اولین بار حضور خود را در کشورهای تازه استقلال یافته حاکم کرده و با این حضور سیاسی، نظامی و امنیتی در دیگر ابعاد نیز به موفقیت‌هایی

برسد (زرگری و رضازاده، ۱۳۹۱: ۲۳). در زمینه تروریسم، بنیادگرایی و جدایی طلبی نیز منطقه دچار چالش‌های متعددی است. عینیت یافتن تکاپوهای سلفی‌های افراطی در اقدامات شبه‌نظامیان جدایی طلب چه در قالب امارت القاعده‌ای و چه ولایت داعشی و همچنین تلاش سلفی‌های میانه‌رو برای گشودن بیش‌ازپیش عرصه تحرک علنی و رسمی در فضای مذهبی جمهوری‌ها و شواهد موجود مبنی بر تبدیل شدن سلفی‌گری به روبه توسعه‌ترین گرایش اسلامی، اهمیت ویژه‌ای از منظرهای گوناگون به این پدیده بخشیده است (حسینی تقی‌آباد و کالی‌راد، ۱۳۹۴: ۹۳).

در حوزه امنیت محیط‌زیستی، باید به فرسایش زیست‌بوم و بحران ریزگرد و به‌ویژه بحران آب اشاره کرد. مورد اخیر در سال ۲۰۱۶ به عنوان بالاترین خطر جهانی در ده سال آینده برای مردم و اقتصادهای جهان تعیین شده است (UNESCO, 2017). این بحران در آسیای مرکزی نمود و شدت بیشتری دارد. روشن است که بحران آب ابعاد و پیامدهای مختلفی در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی دارد. برای نمونه ال‌نینو به عنوان یک پدیده محیط‌زیستی نه‌تنها پیامدهای گسترده‌ای را در گستره آب‌وهوایی به دنبال دارد، بلکه نگرانی اصلی در مورد پیامدهای فرامحیط‌زیستی آن معطوف به مسئله مهاجرت است (Maddocks, and Others, 2016: 11). بر این پایه، وضعیت آبی کشورها مؤلفه مؤثری هم در پویای‌های اجتماعی و اقتصادی و هم در گستره‌های سیاسی و امنیتی است که به ابعاد هیدروپلیتیکی تنش‌ها و مناقشات آسیای مرکزی - از طریق ترکمنستان بر ایران - شکل می‌دهد. طی سال‌های اخیر منطقه آسیای مرکزی در حوزه‌های مختلفی نظیر منابع آبی، کریدورهای ارتباطی، مسایل مرزی و ارضی و خطوط انتقال انرژی، وارد مرحله جدیدی از غیرامنیتی‌سازی و تنش‌زدایی شده است. این روند پس از درگذشت اسلام کریم‌اف در سپتامبر ۲۰۱۶ و به قدرت رسیدن شوکت میرضیایف از شتاب بیشتری برخوردار شد (کالاجی، ۱۳۹۸). از سال ۱۳۹۲ به این سو، مهم‌ترین چالش دولت حسن روحانی، سردی و تنش در مناسبات سنتی و نزدیک ایران و جمهوری تاجیکستان بود. با وجود شرکت امام علی رحمان، رئیس‌جمهور تاجیکستان در مراسم رسمی تحلیف حسن روحانی در مجلس شورای اسلامی در مرداد ۱۳۹۲ (اوت ۲۰۱۳) و سفر حسن روحانی به تاجیکستان در سپتامبر ۲۰۱۴ میلادی برای شرکت در اجلاس سران سازمان همکاری شانگهای که نویدبخش تداوم روابط سنتی تهران با

پایتخت‌های منطقه آسیای مرکزی بود، اما پیامدهای منفی شبکه مالی وابسته به بابتک زنجانی در تاجیکستان، موجب شد که روابط دو کشور به تدریج از فضای سنتی و نزدیک دو کشور فاصله بگیرد. تعطیلی مراکز وابسته به کمیته امداد امام خمینی (ره) در تاجیکستان و مخالفت آشکار و پنهان این کشور با تبدیل عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای، نماد بارز آن به شمار می‌رود.

روابط دوجانبه ایران و ترکمنستان اما در سال‌های اخیر مرحله نوینی را تجربه کرد. دو کشور به دلیل اختلافات در زمینه قطع گاز (۱۳۸۶) و افت فشار (۱۳۹۰) آن هم در فصل سرد زمستان، در مقطعی شرایط پرتنش را پشت سر گذاشتند. دیدارهای متقابل روسای جمهور دو کشور و هیئت‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و به‌ویژه امنیتی - دفاعی موجب شده روابط تهران و عشق‌آباد وارد مرحله جدیدی شود که افتتاح خط راه‌آهن ایران- ترکمنستان-قزاقستان با حضور روسای جمهور سه کشور در آذر ۱۳۹۳ نماد بارز آن به شمار می‌رود. در واقع این زیرساخت می‌تواند توان ایالات متحده برای انزوای ژئواکونومیک ایران و گسترش فشارهای اقتصادی را کاهش دهد (ایراس، ۱۳۹۶).

تجزیه تحلیل یافته‌ها

مختصات ساختار امنیتی آسیای مرکزی در چارچوب مکتب کپنهاگ

پیش‌تر بسیاری از ابداع‌های نظری در روابط بین‌الملل در ایالات متحده صورت می‌پذیرفت؛ اما نظریه‌های جدید با مکان‌هایی چون آبریس توویس^۱ (مطالعات امنیتی انتقادی)^۲، پاریس (با الهام‌گیری از آثار نویسنده پسامدرن پیر بوردیو و مایکل فاکولت) و کپنهاگ (امنیتی‌سازی) شناخته می‌شود (Wæver, 2004: 17). مکتب کپنهاگ جزء اولین رهیافت‌هایی است که کوشیده جایگاهی مستقل برای مطالعات امنیتی پایه‌گذاری کند (مک‌کین و لیتل، ۱۳۸۰: ۴۵). از نظر اولی ویور و بوزان، می‌توان امنیت را در نظریه زبان‌شناسی، یک حرکت زبانی خواند (به شرطی که قدرت گفتمان‌سازی، متقاعدسازی در مورد تهدید و بسیج منابع را داشته باشد). برای نمونه نماینده دولت با بیان امنیتی در هر پدیده خاص، می‌تواند آن

1 Aberystwyth

2 Critical Security Studies

پدیده را وارد گستره ویژه‌ای سازد و منابع لازم را تجهیز کند (بوزان، ۱۳۸۹: ۳۹-۴۲). بدین ترتیب مفهوم امنیتی‌سازی نیز در مرکز تحلیل‌های امنیتی قرار می‌گیرد.

مجموعه امنیتی عبارت است از واحدها (مانند مجموعه‌ای از دولت‌ها در یک منطقه جغرافیایی، مجموع دولت‌های جهان سوم، یک کشور، سامانه اقتصادی جهانی و یا هر سامانه دیگری) که در آن‌ها فرایندهای عمده امنیتی کردن و غیرامنیتی کردن تا آن اندازه در هم تنیده شده‌اند که مشکلات امنیتی آن‌ها نمی‌تواند جدا از یکدیگر تحلیل و حل شود (Buzan, 2003: 141). هر مجموعه امنیتی ساختاری بنیادین دارد که از چهار جزء آنارسی، مرز، قطب و الگوهای دوستی و دشمنی تشکیل شده است. به علاوه، بازیگران امنیتی، زیرمجموعه‌ها، بخش‌های پنج‌گانه، سطوح چهارگانه و پویش‌های امنیتی و غیرامنیتی‌سازی نیز دیگر مفاهیم مربوط به مجموعه‌های امنیتی هستند. این نظریه را نمی‌توان برای هر مجموعه دلخواهی از دولت‌ها به کار برد؛ بلکه گروهی از دولت‌ها یا دیگر بازیگران غیردولتی، باید از نظر امنیتی تا اندازه‌ای وابستگی متقابل داشته باشند که بتوان آن‌ها مجموعه متصل به هم دانست (بوزان، ۱۳۸۸: ۴۳-۶۱). بخش نظامی، سیاسی، محیط‌زیستی، اقتصادی و اجتماعی تعریف شده که هر بخش گفتمان و ارزش‌های خاص خود مثل حاکمیت، ثروت، هویت و پایداری زیست‌محیطی دارد. گاهی الگوهای موجود در بخش‌های مختلف از نظر جغرافیایی بر هم منطبق بوده، ولی به‌طور کلی بین بخش‌های پنج‌گانه، آن اندازه همپوشی و تعامل وجود دارد که اجازه نمی‌دهد با هر بخش جدای از دیگر بخش‌ها برخورد کنیم (بوزان، ۱۳۹۲: فصول ۳ تا ۷). ساختار منطقه با مدلی برگرفته از نظریه مجموعه‌های امنیتی تحلیل شده و مؤلفه‌های مرزهای امنیتی، انگاره‌های امنیتی غالب، قطبش منطقه‌ای و بازیگران مداخله‌گر، بن‌مایه‌های بحران و مناقشه و پویش‌ها و موضوع‌های امنیتی شونده در منطقه هستند.

الف) مرزهای امنیتی آسیای مرکزی: با وجود مشخص بودن مرزهای سیاسی آسیای مرکزی، ترسیم مرزهای مجموعه امنیتی آسیای مرکزی با توجه به پیوندهای امنیتی این منطقه با روسیه، چین و افغانستان دشوار است. افغانستان نه تنها با سه جمهوری تاجیکستان، ازبکستان و ترکمنستان مرز مشترک دارد، بلکه پیوندهای امنیتی و اقتصادی نیز با این کشورها دارد. سقوط دولت نجیب‌الله در افغانستان که بر روند تحولات داخلی تاجیکستان اثر گذاشت نمونه‌ای از این اتصال‌های امنیتی است (کولایی، ۱۳۷۹: ۸۳). در مورد چین نیز برخی پژوهشگران

احتمال تشکیل مجموعه امنیتی بزرگ‌تر آسیای مرکزی به علاوه چین را مطرح کرده‌اند (کرمی و عزیزی، ۱۳۹۲). روسیه نیز بیشترین نفوذ امنیتی را بر این منطقه دارد و برخی پژوهشگران، جامعه‌ای متشکل از آسیای مرکزی به علاوه روسیه را مطرح کرده‌اند (فاطمی‌نژاد و هاشمی، ۱۳۹۵). با این وجود مرزهای اصلی این مجموعه امنیتی را با توجه به چگالی پیوندهای امنیتی درون منطقه، می‌توان به مرزهای پنج کشور محدود کرد.

ب) انگاره‌های امنیتی غالب در آسیای مرکزی: حاکمیت گرایش‌های ملی‌گرایی در میان کشورهای نواستقلال از اتحاد شوروی، یکی از مؤلفه‌های اثرگذار در محیط سیاسی این منطقه است که مانع همگرایی کشورها می‌شود. همچنین هراس سنتی از مفهوم مرکز و تفکر «برادر بزرگ‌تر» دیگر مؤلفه اثرگذار در رفتار کشورها است (رنج‌کش و لطفیان، ۱۳۹۵: ۲۸۴). یکی از گزارش‌های منتشرشده آمریکایی، شش مورد از زمینه‌های منازعه را در آینده آسیای مرکزی این‌گونه پیش‌بینی کرده است: منازعه بین قومیت‌ها، منازعه بین زبان‌ها، منازعه بین نسل‌ها، منازعه بین نخبگان و مردم، منازعه بین طوایف و منازعه بین مناطق (حافظ‌نیا و دیگران، ۱۳۸۶: ۹۶).

ج) قطبش منطقه‌ای و بازیگران مداخله‌گر در آسیای مرکزی: قطب‌بندی-قطبش - دیگر متغیر ساختاری یک مجموعه امنیتی نشانگر توزیع قدرت بین واحدهای تأثیرگذار بر مجموعه امنیتی آسیای مرکزی است. هر سه سطح قطبش در این منطقه اثرگذار هستند و هر سطح تأثیر خاص خود را بر مجموعه امنیتی آسیای مرکزی می‌گذارند. ایالات متحده به عنوان قدرت بزرگ که در سطح جهانی و در همه حوزه‌ها فعال است، در سطح اول قطبش عمل می‌کند. این کشور تأثیرات قابل توجهی را بر مجموعه امنیتی آسیای مرکزی و روندهای امنیتی و غیرامنیتی کردن آن گذاشته و در توازن قوای آسیای مرکزی اثرگذار است؛ تا آنجا که به عنوان یکی از طرف‌های اصلی در «بازی بزرگ جدید» معرفی شده است (کولایی، ۱۳۸۴: ۲۲۸). در سطح دوم و پایین‌تر قطبش، قدرت‌های بزرگی به مداخله در منطقه می‌پردازند که شکل خاصی از قدرت را در طراز جهانی به دست آورده‌اند. به این ترتیب فدراسیون روسیه به عنوان قدرت بزرگ نظامی و چین، ژاپن و آلمان به مانند قدرت بزرگ اقتصادی نقش پررنگی در پویای سیاسی، نظامی، اقتصادی این منطقه دارند. در سومین و پایین‌ترین سطح قطبش نیز قدرت‌های اصلی منطقه یعنی قزاقستان و ازبکستان در تحولات مختلف امنیتی نقش‌آفرین هستند.

د) پوشش‌های امنیتی آسیای مرکزی: در سطح فروملی پوشش‌های امنیتی، مسئله دولت‌های ضعیف-دولت‌های قوی از مهم‌ترین مباحثی است که تابع انسجام سیاسی-اجتماعی داخلی است. از آنجایی که این دولت‌ها هنوز در مراحل اولیه تلاش برای تحکیم خود به عنوان دولت-ملت هستند، خشونت داخلی گسترده‌تر است (بوزان، ۱۳۸۹: ۱۱۸-۱۲۴). در این دولت‌های ضعیف، نگرانی اصلی از بی‌ثباتی‌های سیاسی-اجتماعی داخلی است و نه مداخله خارجی. در سطح منطقه‌ای که سطح غالب امنیتی شدن در بخش‌های نظامی، اجتماعی و سیاسی است، بازیگران فرودولتی نیز به عنوان بازیگران امنیتی‌کننده، نقش مهمی پیدا می‌کنند. تروریسم و افراط‌گرایی به‌طور معمول در میان پرخطرترین تهدیدهای امنیت ملی در میان پنج کشور آسیای مرکزی است. داعش و جنبش اسلامی ازبکستان نمونه‌هایی از سازمان‌های فعال در این زمینه هستند (Lain, 2016: 386). در سطح بین منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تعامل‌های منطقه آسیای مرکزی با دیگر مناطق موردنظر است. در این سطح، اتصال‌های امنیتی با مناطق پیرامونی به‌ویژه با افغانستان و منطقه مسلمان‌نشین چین از مهم‌ترین پوشش‌های امنیتی است. همچنین روسیه و چین نیز اهدافی را در منطقه دارند. در سطح جهانی تعامل میان ساختارهای امنیتی جهانی و منطقه‌ای مورد توجه قرار می‌گیرد و اغلب شامل حوزه‌های سیاسی، اقتصادی و زیست‌محیطی می‌شود. در بُعد اقتصادی و سیاسی، تأثیر فروپاشی شوروی بر منطقه آسیای مرکزی بیشتر در قالب بحث خلأ ژئوپلیتیکی مورد اشاره است. به این ترتیب رقابت قدرت‌ها آغاز شده و سبب شد تا تحلیلگران از اصطلاح بازی بزرگ جدید برای توصیف آن استفاده کنند (کولایی، ۱۳۸۴: ۱۵). روابط نظامی آمریکا و ناتو با کشورهای این منطقه، روابط سیاسی دوجانبه و طرح‌های اقتصادی مانند کاسا ۱۰۰۰ و جاده ابریشم آمریکایی از جمله اقدامات آمریکا در منطقه هستند که هر یک به نوبه خود می‌توانند پیامدهای گسترده و راهبردی به همراه داشته باشند.

شکل شماره ۱: شاخص‌های حیاتی و اهمیت راهبردی آسیای مرکزی از نگاه ایران



۱) اولویت‌بندی تهدیدات امنیتی

برای پاسخ به مسئله پژوهش، از آزمون فریدمن بر روی نتایج پیمایش، یعنی اولویت‌بندی مهم‌ترین پوشش‌های تهدیدزای متوجه جمهوری اسلامی ایران از طریق آسیای مرکزی استفاده شد. آزمون فریدمن برای مقایسه چند گروه وابسته که حداقل در سطح رتبه‌ای اندازه‌گیری می‌شوند، مورد استفاده قرار می‌گیرد تا رتبه‌بندی نهایی به دست آید. نتایج آزمون فریدمن روی پرسشنامه‌های دریافتی که تهدیدات را به ترتیب اهمیت مشخص کرده‌اند (۴۳ پرسشنامه) و رتبه‌بندی حاصله از مهم‌ترین حوزه‌های تهدیدزا در آسیای مرکزی به شرح جدول شماره ۳ است.

جدول شماره ۲: رتبه‌بندی پوشش‌های تهدیدزای آسیای مرکزی بر اساس آزمون فریدمن

بخش تهدیدزا	اقتصادی	سیاسی	نظامی - امنیتی	محیطزیست	فرهنگی
میانگین آزمون	۳,۳۵	۲,۱۷۵	۱,۸۵	۱,۵۵	۱,۶۲۵
رتبه	۱	۲	۳	۵	۴

یافته پژوهش این است که در آسیای مرکزی، پوشش‌های اصلی تهدیدزای متوجه ایران، پوشش‌های اقتصادی و سیاسی هستند که با توجه به نتیجه پیمایش تأیید شد. همچنین هفت پوشش اصلی تهدیدزا در آسیای مرکزی به شرح جدول شماره ۳ است.

جدول شماره ۳: پوشش‌های اصلی تهدیدها در آسیای مرکزی از میان ۲۰ پوشش کلی

اولویت	پوشش تهدیدها
۱	توسعه خط لوله‌های بین‌المللی پیرامون کشور بدون عبور از ایران (تخلیه ژئوپلیتیکی ایران در حوزه انرژی)
۲	توسعه زیرساخت‌های بین‌المللی ترانزیتی بدون عبور از ایران (تخلیه ژئوپلیتیکی ایران در حوزه ترانزیت)
۳	افزایش مشکلات بازرگانان و تجار در تصفیه حساب‌های تجاری
۴	پرونده‌سازی علیه ایران به بهانه‌هایی مانند حمایت از گروه‌های بنیادگرا
۵	همکاری و مشارکت امنیتی و نظامی با ناتو و آمریکا، در اختیار گذاشتن پایگاه‌های نظامی، انتقال نیرو و تسلیحات، برنامه‌های آموزشی و مانورهای مشترک
۶	گسترش مراکز آموزشی و سازمان‌دهی افراط‌گرایی، وهابی‌گری، صوفی‌گری و تروریسم در منطقه
۷	بیابان‌زایی و ظهور کانون‌های ریزگرد متوجه ایران

۲) راهبردهای مهار تهدیدها و استفاده از فرصت‌ها

با ورود به دهه چهارم جمهوری اسلامی ایران و مهار تهدیدهای مختلف، به نظر می‌رسد تفکر راهبردی حاکم بر کشور توانسته کارآمدی خود را به اثبات برساند. در چهل سال دوم عمر نظام جمهوری اسلامی ایران باید علل و عوامل این دستاوردها بار دیگر مورد واکاوی قرار گرفته و گام دوم انقلاب با تکیه بر همان اصول پیموده شود. در سه دهه گذشته اندیشه‌های مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نقش مهمی در مهار تهدیدها داشته است؛ به نحوی که هرگاه نگاه اصولی برآمده از تفکر راهبردی ایشان بر سیاست خارجی ایران حاکم بوده، ایران توانسته با قدرت از منافع و امنیت ملی خود محافظت کند. رهبر معظم انقلاب در آبان ۱۳۹۴ در دیدار وزیر امور خارجه، سفیران و مسئولان نمایندگی‌های ایران در خارج از کشور فرمودند:

«اجرای سیاست خارجی انقلابی در عمل با برخی غفلت‌ها، کم‌کاری‌ها، ناهوشمندی‌ها و موانع خارجی همراه بوده است اما جایگاه عزتمند فعلی کشور، مدیون همین سیاست‌های حکیمانه است و اگر به این اصول عمل نکرده بودیم، خدا می‌داند در داخل مرزها، با چه مشکلات و ضربات عجیبی، دست به گریبان می‌شدیم» (<http://farsi.khamenei.ir>).

۳) ارزشیابی مؤلفه‌ها

با تجزیه تحلیل متن مصاحبه، مؤلفه‌هایی که در برابر تهدیدات آسیای مرکزی بر امنیت ملی ایران مؤثر هستند، شناسایی شد. سپس در فرایند نظرسنجی، ارزش مؤلفه‌ها با استفاده از آزمون فریدمن به دست آمد. نتایج در جدول شماره ۴، قابل مشاهده است.

جدول شماره ۲: تعیین ارزش مؤلفه‌ها

رتبه	مؤلفه	ارزش	رتبه	مؤلفه	ارزش	
نقاط قوت S	۱	توان فنی مهندسی بومی در حوزه زیرساخت‌ها، نفت، گاز و راه‌سازی	۲۰۳	۱	توسعه زیرساخت‌ها و خط لوله‌های بین‌المللی بدون عبور از ایران	۲۱۱
	۲	زیرساخت‌های ترانزیتی و ناوگان حمل‌ونقل استاندارد در ایران	۱۹۲	۲	مشارکت امنیتی و نظامی کشورهای آسیای مرکزی با ناتو، در اختیار گذاشتن پایگاه‌های نظامی، برنامه‌های آموزشی و ملنورهای مشترک	۲۰۷
	۳	توان تأثیرگذاری بر موازنه راهبردی بین چین، روسیه و آمریکا	۱۸۷	۳	دیدگاه‌های تجزیه‌طلبانه و روی گرداندن وفاداری جوانان، اقلیت‌های قومی، مذهبی، فرقه‌ای و زبانی ایرانی از نظام ایران	۲۰۲
	۴	توانایی مراکز مطالعاتی ج.ا.ایران در بررسی نیازهای فنی، دفاعی و اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی	۱۸۴	۴	واحدها و مناطق خودمختار، جابجایی و تبادل سرزمینی و تغییر مرزها	۱۹۷
	۵	دیپلماسی دفاعی و روابط نظامی - امنیتی ج.ا.ایران با کشورهای آسیای مرکزی	۱۷۳	۵	محدودیت‌های مالی، بانکی و بازرگانی در روابط تجاری ایران	۱۹۱

۱۷۰	فعالیت‌های صهیونیستی و دیگر دولت‌های متخاصم غرب آسیا در منطقه (همکاری‌های فنی و تسلیحاتی، تفاهم‌نامه‌های اقتصادی، برنامه‌های آموزشی)	۶		۱۷۱	نفوذ فرهنگی و اسلامی ایران در مناطق شمالی و توانمندی‌های رسانه‌ای ایران	۶	
۱۶۹	گسترش مراکز آموزشی و سازمان‌دهی افراط‌گرایی، وهابی‌گری، صوفی‌گری و تروریسم	۷		۱۶۹	روابط سازنده ج.ا.ایران با تمام دولت‌های آسیای مرکزی برخلاف دیگر بازیگران خارجی	۷	
۱۵۲	محصور بودن کشورهای آسیای مرکزی در خشکی و عدم دسترسی به آب‌های آزاد	۱	فرصت‌ها O	۱۴۲	اختلاف نظرهای داخلی در ایران بر سر سطح و چگونگی روابط با قدرت‌های آسیایی	۱	نقاط ضعف W
۱۴۷	نیازهای قابل توجهی در بخش آموزش انتظامی، نظامی، مبارزه با مواد مخدر، رهایی‌گروگان	۲		۱۳۰	میزان توجه به سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی و فرهنگی در روابط سیاسی دوجانبه با کشورهای آسیای مرکزی	۲	
۱۴۴	تشش‌های تجاری و ژئوپلیتیکی قدرت‌های جهانی با آمریکا تشش در روابط چین-آمریکا و روسیه-آمریکا	۳		۸۷	روابط وزارت امور خارجه با دانشگاه‌های کشور و میزان بهره‌برداری از ظرفیت‌های دانشگاهی	۳	
۱۲۹	میراث و نفوذ تمدنی، فرهنگی و اجتماعی ایران در کشورهای رنج می‌برند بنیادگرایی رنج می‌برند	۴					

۴	میزان هماهنگی بین نهادهای درگیر در روابط خارجی ایران و میزان هماهنگی اقدامات این نهادها	۵۶		۵	رقابت شدید قدرت‌های بزرگ (آمریکا، چین، روسیه، اتحادیه اروپا، ژاپن) برای ایجاد راهروهای فراملی در آسیا	۱۰۶
				۶	مواضع قدرت‌های عضو بریکس در مورد مسیر ایرانی ترانزیت بین‌المللی	۸۳

۴) راهبردهای بهبود وضع موجود و حرکت به سوی وضع مطلوب

با توجه به جدول شماره ۵، راهبردهای بهبود وضع موجود و حرکت به سمت وضع مطلوب تدوین و ارائه شده است. برای رسیدن به این هدف باید از نقاط قوت داخلی برای مهار تهدیدها استفاده کرده و همچنین نقاط ضعف داخلی را با استفاده از فرصت‌ها ترمیم نمود.

جدول شماره ۵: اتکا به زیرساخت‌ها، توان فنی مهندسی بومی - جهادی

راهبرد	ابزار	هدف	روش
راهبرد S1T1	توان فنی مهندسی بومی در حوزه زیرساخت‌ها، نفت، گاز و راهسازی	۱) جلوگیری از توسعه زیرساخت‌ها و خط لوله‌های بین‌المللی پیرامون کشور بدون عبور از ایران؛ ۲) جلوگیری از تخلیه ژئوپلیتیکی ایران در حوزه انرژی و ترانزیت فرامرزی.	۱) شناسایی نیازهای فنی مهندسی کشورها در حوزه‌های مختلف زیرساختی، فنی، صنعتی؛ ۲) همکاری بخش‌های خصوصی ۳) راه‌اندازی بورس بین‌الملل، خرید متقابل سهام توسط شرکت‌های بزرگ ۴) تقویت پیوندهای اقتصادی، انعقاد قراردادهای دو و چندجانبه و اتصال زیرساخت‌ها
راهبرد S2T1	زیرساخت‌های ترانزیتی و ناوگان حمل‌ونقل داخلی با استاندارد فنی جهانی	جلوگیری از توسعه زیرساخت‌های ترانزیتی بین‌المللی پیرامون کشور بدون عبور از ایران	۱) اتصال زیرساخت‌های استاندارد ملی مانند ریل‌ها، مراکز تعویض و جایجایی بار و راه‌ها به زیرساخت‌های دیگر کشورها ۲) مشارکت در استانداردهای زیرساخت‌های ترانزیتی کشورهای آسیای

مرکزی			
<p>۱) انعقاد قرارداد همکاری نهادهای اجرایی با مراکز پژوهشی، مطالعاتی و دانشگاه‌ها</p> <p>۲) تهیه پیوست‌های ژئوپلیتیکی، هیدروپلیتیکی و ژئواکونومیک همکاری‌ها توسط انجمن‌ها و مراکز تخصصی</p> <p>۳) برنامه‌ریزی، پیشنهاد و نظارت بر اجرا</p>	<p>– جلوگیری از تخلیه ژئوپلیتیکی ایران</p> <p>– بررسی نیازهای فنی، دفاعی و اقتصادی کشورهای منطقه</p> <p>– رصد تحولات در کشورها، نظارت بر اجرای برنامه‌ها</p>	<p>مراکز پژوهشی و مطالعاتی، دانشگاه‌ها و موسسه‌های مطالعاتی</p>	<p>راهبرد S4T1</p>
<p>۱) ظرفیت‌سازی بازگیری در آسیای مرکزی با ارتقای سطح همکاری‌ها با قدرت‌های آسیایی؛</p> <p>۲) بهره‌برداری از تنش‌های بین‌المللی قدرت‌های بزرگ؛</p> <p>۳) افق گشایی در سیاست خارجی با اتخاذ سیاست کلی ایجاد موازنه و نگاه واقع‌بینانه به شرق</p> <p>۴) پیگیری و فعال‌سازی ژئوپلیتیک دسترسی در چارچوب ائتلاف‌های سطح بالا</p>	<p>– افزایش توان نقش‌آفرینی در آسیای مرکزی</p> <p>– بسترسازی برای توسعه همه‌جانبه همکاری‌های دفاعی، اقتصادی، سیاسی</p> <p>– جلوگیری از تخلیه ژئوپلیتیکی ایران در حوزه ترانزیت و انرژی</p>	<p>تأثیرگذاری بر موازنه راهبردی بین چین، روسیه و آمریکا</p>	<p>راهبرد S3T1</p>

تقویت دیپلماسی دفاعی در کنار گسترش همکاری‌های دفاعی و امنیتی در زمینه‌های اخیر و بهره‌برداری از مزیت برتر سیاسی و ارتباط مناسب با دولت‌های آسیای مرکزی مهم ارزیابی شده و از ظرفیت‌های خالی داخلی است که باید مورد توجه و اهتمام ویژه دولت قرار گیرد. در این زمینه راهبردهای برون‌آوری شده در جدول شماره ۶، نشان داده شده است.

جدول شماره ۶: گسترش همکاری‌های دفاعی و امنیتی

روش	هدف	ابزار	راهبرد
<p>۱) توافق‌نامه‌های فنی و تسلیحاتی، تفاهم‌نامه‌های اقتصادی، برنامه‌های آموزشی؛</p> <p>۲) واکنش متقابل به تأسیس مراکز اطلاعاتی، شوند و عملیات امنیتی- نظامی متقابل</p>	<p>مهار و کاهش فعالیت‌های رژیم صهیونیستی و دیگر دولت‌های متخاصم غرب آسیا در منطقه</p>	<p>دیپلماسی دفاعی و روابط دفاعی</p>	<p>راهبرد S5T6</p>

<p>راهبرد S7T5</p>	<p>مزیت برتر سیاسی و ارتباط مثبت و سازنده با تمام دولت‌های آسیای مرکزی</p>	<p>کاهش محدودیت‌های مالی، بانکی و بازرگانی</p>	<p>۱) ایجاد پیمان‌های پولی دوجانبه با ارزهای ملی ۲) ایجاد زیرساخت‌های تبادل کالا، سواپ نفت و سامانه تهاتری به‌گونه‌ای که در تراکنش‌های تجاری فعالان اقتصادی، لمس ارز آمریکا به صفر برسد</p>
<p>راهبرد O5W3</p>	<p>۱) همکاری‌های علمی و پژوهشی وزارت خارجه با دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی ۲) دیپلماسی علمی</p>	<p>استفاده از فرصت رقابت شدید قدرت‌های بزرگ برای ایجاد راهروهای فراملی موردنظر خود برای رفع نقطه‌ضعف روابط ضعیف وزارت امور خارجه با دانشگاه‌های کشور</p>	<p>۱) تغییر تیم دفتر مطالعات وزارت خارجه با هدف گسترش همکاری‌های این دفتر با مراکز دانشگاهی و پژوهشی ۲) همکاری بین وزارت خارجه با دانشگاه‌ها و مراکز علمی برای بهره‌برداری از ظرفیت‌های دانشگاهی ۳) همکاری وزارت خارجه با انجمن‌های تخصصی مانند انجمن ژئوپلیتیک یا انجمن مطالعات منطقه‌ای برای تدوین بسته‌های سیاستی</p>
<p>راهبرد O4W2</p>	<p>۱) دیپلماسی تجاری ۲) دیپلماسی عمومی</p>	<p>استفاده از فرصت میراث تمدنی و فرهنگی ایران در آسیای مرکزی برای رفع نقطه‌ضعف همراه نبودن روابط سیاسی دوجانبه ایران و کشورها با پروژه‌های اقتصادی و فرهنگی</p>	<p>۱) تأسیس مجتمع‌های تجاری- فرهنگی در کشورهای منطقه که الگوی موفق اجرای آن پیش‌تر ترکیه بود ۲) فعالیت‌های فرهنگی در کشورها و تقویت دیپلماسی عمومی با بهره‌گیری از میراث تمدنی</p>

در نهایت اینکه راهبردها و راهکارهای مشخص مهار تهدید نیز در قالب جدول شماره ۷، قابل ملاحظه است که لزوم توجه به آن‌ها می‌تواند تا حد زیادی از مسایل امنیتی در منطقه نسبت به ایران بکاهد.

جدول شماره ۷: راهبردها و راهکارهای مشخص مهار تهدیدها

اولویت تهدید	عنوان تهدید	راهکار مهار تهدید در چارچوب راهبرد رقابتی (استفاده از ظرفیت و توان داخلی در مهار تهدید)
۱	فرسایش و تخلیه ژئوپلیتیکی ایران در حوزه انرژی و ترانزیت (خارج کردن ایران از طرح‌های زیرساختی فرامرزی)	- ظرفیت‌سازی بازیگری در آسیای مرکزی به وسیله ایجاد توازن بین قدرت‌های شرق و غرب - فعال‌سازی ظرفیت‌های قابل‌توجه اکو، همکاری با سازمان همکاری شانگهای و اتحادیه اقتصادی اوراسیا - پیگیری و فعال‌سازی ژئوپلیتیک دسترسی برای کشورهای آسیای مرکزی، اجاره بنادر و جزایر به این کشورها که از آب‌های آزاد محروم هستند
۲	مشارکت با ناتو و آمریکا، در اختیار گذاشتن پایگاه‌های نظامی، انتقال نیرو و تسلیحات، برنامه‌های آموزشی و مانورهای مشترک	- برپایی دفتر بررسی نیازهای فنی مهندسی کشورهای آسیای مرکزی - استفاده از توان فنی و مهندسی بومی و جهادی برای رفع نیازهای فنی مهندسی کشورها - گسترش همکاری‌های نظامی ایران در منطقه، - دیپلماسی دفاعی ایران، همکاری‌های نظامی و فنی متقابل، صادرات تسلیحات، برنامه‌های آموزشی.
۳	افزایش مشکلات بازرگانان و تجار در تصفیه حساب‌های تجاری	- ایجاد پیمان‌های پولی دوجانبه با ارزهای ملی - ایجاد زیرساخت‌های تبادل کالا، سوپا نفت و سامانه تهاتری به‌گونه‌ای که در تراکنش‌های تجاری فعالان اقتصادی، لمس ارز آمریکا به صفر برسد
۴	پرونده‌سازی علیه ایران به بهانه‌هایی مانند حمایت از گروه‌های بنیادگرا	- ملاحظه و توجه مضاعف به حساسیت کشورهای آسیای مرکزی به سازمان‌ها و جنبش‌های دینی - ارجاع پرونده‌های مورد اختلاف اقتصادی به دیوان لاهه برای جلوگیری ارتباط دادن مناقشات این بخش با سرمایه‌های ایرانیان در منطقه توسط کشورهای آسیای مرکزی
۵	گسترش مراکز آموزشی و سازمان‌دهی افراط‌گرایی، جنبش‌های تکفیری و	- گسترش فعالیت‌های فرهنگی ایجابی (با تکیه بر عناصر تمدنی و باستانی ایرانی به عنوان بدیل سلفی‌گرایی) - اعطای بورس تحصیلی دانشگاهی، تبادل استاد و دانشجو

	تروریسم در منطقه	-دعوت از چهره‌های سرشناس علمی- فرهنگی و آشناسازی با هویت ایرانی-اسلامی
۷	بیابان‌زایی و ظهور کانون‌های ریز گرد متوجه ایران	- آمایش فراسرزیمینی و برنامه‌ریزی دوجانبه در حوزه ریز گرد با مشارکت ترکمنستان -ابتکار عمل در حوزه محیط‌زیست و پیگیری ایجاد رژیم حقوقی حوزه‌آبریز آسیای مرکزی -همکاری‌های دانشگاهی دوجانبه با ترکمنستان یا چندجانبه -همکاری مراکز غیردولتی فعال در زمینه محیط‌زیست در دو کشور ایران و ترکمنستان

نتیجه‌گیری

ساختار منطقه با مدلی برگرفته از نظریه مجموعه‌های امنیتی تحلیل شد و مؤلفه‌های مرزهای امنیتی، انگاره‌های امنیتی غالب، قطبش منطقه‌ای و بازیگران مداخله‌گر، بن‌مایه‌های بحران و مناقشه و پویش‌ها و موضوع‌های امنیتی شونده در منطقه تبیین شد. پس از تحلیل ساختار امنیتی منطقه در چارچوب مکتب کپنهاگ، شاخص‌های راهبردی و اهمیت آسیای مرکزی در سیاست بین‌المللی و از نگاه ایرانی مشخص شد. شاخص‌های حیاتی و اهمیت راهبردی آسیای مرکزی شامل ۵ شاخص ژئوپلیتیک و ۲ شاخص ژئواکونومیک تبیین شدند.

به هر روی حوزه‌های اصلی تهدیدزا در آسیای مرکزی که می‌توانند مخاطراتی را متوجه امنیت ملی ایران کند به ترتیب حوزه اقتصادی، حوزه سیاسی، حوزه نظامی - امنیتی، حوزه فرهنگی و سرانجام حوزه محیط‌زیستی است. همچنین مهم‌ترین پویش‌های تهدیدزا بر اساس میانگین امتیازات شامل توسعه خط لوله‌های بین‌المللی پیرامون کشور بدون عبور از ایران (تخلیه ژئوپلیتیکی ایران در حوزه انرژی)؛ توسعه زیرساخت‌های بین‌المللی ترانزیتی بدون عبور از ایران (تخلیه ژئوپلیتیکی ایران در حوزه ترانزیت)؛ افزایش مشکلات بازرگانان و تجار در تسویه حساب‌های تجاری؛ پرونده‌سازی علیه ایران به بهانه‌هایی مانند حمایت از گروه‌های بنیادگرا؛ همکاری و مشارکت امنیتی و نظامی با ناتو و آمریکا، در اختیار گذاشتن پایگاه‌های نظامی، انتقال نیرو و تسلیحات، برنامه‌های آموزشی و مانورهای مشترک؛ گسترش مراکز آموزشی و سازمان‌دهی افراط‌گرایی، وهابی‌گری، صوفی‌گری و تروریسم در منطقه و بیابان‌زایی و ظهور کانون‌های ریزگرد متوجه ایران است.

کتابنامه

اخوان کاظمی، مسعود و دیگران (۱۳۹۷). «تحلیل زمینه‌های سیاسی و اجتماعی حضور داعش در آسیای مرکزی (از تهدید نفوذ تا واقعیت حضور)»، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۱، شماره ۱، صص ۲۱-۱.

امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مجموعه بیانات، دسترسی: <http://farsi.khamenei.ir>

ایراس (۱۳۹۶). «کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز در سیاست خارجی ایران، میراث گذشته و چشم‌انداز پیش رو»، دسترسی: <http://www.iras.ir/fa/doc/note/>

بوزان، باری و الی ویور (۱۳۸۸). مناطق و قدرت‌ها، ترجمه مهدی قهرمان‌پور، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

بوزان، باری (۱۳۸۹). مردم، دولت‌ها و هراس، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

بوزان، باری. دوویدل، پاپ و ویور، اولی (۱۳۹۲). مناطق و قدرت‌ها و چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت، ترجمه علیرضا طیب، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

حافظ‌نیا، محمدرضا، محمود شمس دولت‌آبادی و محمدحسن افشردی (۱۳۸۶). «علایق ژئوپلیتیکی ایران در آسیای مرکزی و فرصت‌های پیش رو»، فصلنامه ژئوپلیتیک، دوره ۳، شماره ۳، صص ۱۱۹-۷۸.

حسینی‌تقی‌آباد، مهدی و علی کالی‌راد (۱۳۹۴). «سلفی‌گری افراطی در قفقاز شمالی؛ با تأکید بر مؤلفه‌های تاریخی، فرهنگی و سیاسی»، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۹۱، صص ۱۳۳-۹۳.

زرگری، هادی و حبیب‌رضازاده (۱۳۹۱). «نقش حضور آمریکا در قفقاز بر روابط ایران و آذربایجان»، دو فصلنامه ایراس، سال ۶، شماره ۷، صص ۴۰-۲۳.

فاطمی‌نژاد، سیداحمد و محمدرضا هاشمی (۱۳۹۵). «روسیه و آسیای مرکزی: زمینه‌سازی برای جامعه بین‌الملل منطقه‌ای»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۹، شماره ۲، صص ۳۴۰-۳۲۵.

کالجی، ولی (۱۳۹۰). «تأملی نظری بر پویای قومی‌گرایی در آسیای مرکزی و قفقاز»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۱۷، شماره ۷۵، صص ۹۱-۶۹.

کالجی، ولی (۱۳۹۸). «جای خالی ایران در آسیای مرکزی»، دسترسی:

<http://www.iras.ir/fa/doc/article/>

کریمی، جهانگیر و حمیدرضا عزیزی (۱۳۹۲). «روابط امنیتی چین با آسیای مرکزی: از پیوندهای امنیتی تا مجموعه امنیتی منطقه‌ای»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۶، شماره ۱، صص ۱۵۴-۱۳۵.

- کولایی، الهه (۱۳۷۹). «پیوندهای امنیتی افغانستان و تاجیکستان»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۱، شماره ۳۲، صص ۱۰۸-۸۳.
- کولایی، الهه (۱۳۸۴). بازی بزرگ جدید در آسیای مرکزی: زمینه‌ها و چشم‌اندازها، تهران: وزارت امور خارجه.
- کولایی، الهه، محسن اسلامی و قاسم اصولی (۱۳۹۵). «کنشگری امنیتی روسیه در قفقاز جنوبی»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۲۲، شماره ۹۵، صص ۱۳۶-۹۷.
- محمدپور، علی و محمدامین عطار (۱۳۹۶). «توزیع فضایی پایگاه‌های نظامی آمریکا در آسیای مرکزی و خاورمیانه»، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۰، شماره ۲، صص ۳۹۴-۳۷۷.
- مک‌کین لای، آردی و آر لیتل (۱۳۸۰). امنیت جهانی؛ رویکردها و نظریه‌ها، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- Buzan, B. (2003). Regional security complex theory in the post-Cold War world, In Theories of new regionalism, Palgrave Macmillan, London, pp. 140-159.
- Lain, S. (2016). Strategies for Countering Terrorism and Extremism in Central Asia, Asian Affairs, Vol. 47, No. 3, pp.386-405.
- Maddocks, Andrew, Betsy Otto and Tianyi Luo (2016). How Changing Water Supplies can contribute to Food Insecurity, In: Jägerskog, A., Lexén, K., Clausen, T.J., Engstrand-Neacsu, V. (Eds.). The Water Report 2016. Report no 37. SIWI, Stockholm.
- Wæver, Ole (2004). Aberystwyth, Paris, Copenhagen. New Schools in Security Theory and their Origins between Core and Periphery, Paper Presented at the Annual Meeting of the International Studies Association, Montreal and pp 17- 20.
- UNESCO (2017). The United Nations World Water Development Report 2016: Facts and Figures, Available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002475/247553e.pdf> (Accessed on: 2017/11/05).